

De zin van evalueren

Sinds de wet Verduidelijking burgerschapsopdracht uit 2021 zijn scholen en hun besturen verplicht om kwaliteitszorg in te richten voor hun burgerschapsonderwijs. Ook zonder wettelijke opdracht is het de moeite waard om te evalueren. Welke leerdoelen worden er gehaald, welke niet? Je burgerschapsonderwijs evalueren is zinvol om drie redenen:

- Je ziet wat er goed gaat en je kan complimenten uitdelen. Door te evalueren kun je als leerkracht je leerlingen complimenteren om wat ze al goed kunnen. Als MT kun je je team complimenteren met wat ze bereikt hebben. En als schoolbestuur kun je scholen complimenteren met de stappen die ze gezet hebben op het gebied van burgerschap.
- Dan weet je waar er ruimte ligt voor groei en verbetering, waardoor je gericht kunt investeren in beter onderwijs, professionalisering en ondersteuning.
- Zo weet je welke leerdoelen misschien herzien of nog toegevoegd moeten worden aan de visie en de leerlijn, welke gesprekken er gevoerd moeten worden in het team om draagvlak en kennisdeling te verbeteren en wat er nog verbeterd kan aan de schoolcultuur en professionele cultuur om het burgerschapsonderwijs verder te verbeteren en verdiepen.

Evalueren, hoe dan?

Bij de kwaliteitszorg baseren we ons op de wet, het onderzoekskader van de Inspectie en op onze eigen ervaringen met uiteenlopende basisscholen. Kwaliteitszorg is niet bij iedereen even populair. Toch kan het – als je het slim aanpakt – echt leuk en waardevol zijn.

De wet Verduidelijking burgerschapsopdracht stelt een aantal dingen verplicht:

- Om de opbrengsten van je burgerschapsonderwijs te formuleren en in kaart te brengen.

- Om verantwoording af te leggen over die opbrengsten in de schoolgids en het schoolplan.
- Om vervolgens waar nodig je burgerschapsonderwijs door te ontwikkelen, bijvoorbeeld via professionalisering.

Schoolbesturen hebben hierbij een speciale verantwoordelijkheid. Het onderzoekskader van de Inspectie stelt dat besturen er met betrokkenheid van de school voor moeten zorgen dat ‘de visie, ambities, doelen en beleid’ expliciet en ‘sturend voor de verbetering van het onderwijs’ zijn. Daar moet de meerjarenbegroting zelfs op ingericht zijn. Het bestuur moet ook zorgen voor onderwijskundig leiderschap en voor voldoende professionaliteit in de teams. Tot slot moet het bestuur regelmatig evalueren of de gestelde doelen gehaald worden.

Al deze zaken vraagt de Inspectie ook van individuele scholen. Die moeten bovendien een goed beeld hebben van de leerlingenpopulatie, met ambitieuze verwachtingen over het niveau van burgerschapscompetenties dat leerlingen kunnen bereiken. De resultaten moet je op een betrouwbare en inzichtelijke manier in kaart brengen. Kortom, de wet en de Inspectie verwachten serieuze kwaliteitszorg van scholen.

Tegelijkertijd is er ruimte. In de wet of het onderzoekskader staat bijvoorbeeld niet welk instrument je moet gebruiken, of dat kwantitatief (zoals met een vragenlijst) of kwalitatief (zoals met een opdracht, klassengesprek of project) in kaart moet worden gebracht en of dat een wetenschappelijk gevalideerd instrument moet zijn. Dat kan ook niet altijd, want van scholen wordt immers verwacht dat je ook schoolspecifieke doelen stelt en inspeelt op je leerlingenpopulatie. De wetenschappelijk gevalideerde instrumenten meten alleen een selectie van wettelijke leerdoelen en zijn niet geschikt om de opbrengst van schoolspecifieke leerdoelen zichtbaar te maken. Daarom laten we je in dit hoofdstuk verschillende instrumenten zien zodat je zelf kunt bepalen wat past bij de leerdoelen uit jullie visie en curriculum, de onderwijsmethode, de praktijk, de leerlingen en het team – sommige manieren van evalueren zul je zelfs al gebruiken.

Gaat de overheid bepalen of mijn leerling een goede burger is?

In de lerarenkamer maar ook in Tweede Kamer hoor je wel eens de vraag of de overheid zich wel moet bemoeien met wat goed burgerschap is. Gelukkig is dat ook niet het geval. Het enige wat de wet wél van je vraagt, is of je leerlingen de kennis en vaardigheden aangereikt krijgen om zich als democratisch burger te kunnen uiten. Of ze dat vervolgens ook doen, *wat* ze dan doen en welke mening ze hebben, dat mogen ze gelukkig zelf weten.

Evalueren, wat dan?

In algemene zin kun je twee dingen evalueren: je curriculum en je schoolcultuur. Als je je curriculum evalueert wil je te weten komen of je leerlingen de leerdoelen uit je doorlopende leerlijn beheersen. Daar legt de Inspectie op dit moment de nadruk op.

Het evalueren van je schoolcultuur kan ook heel waardevol zijn. Als je dat doet, probeer je erachter te komen hoe leerlingen de schoolcultuur ervaren. Voelen ze zich bijvoorbeeld veilig om hun eigen mening te geven, ook als die afwijkt van de meerderheid in de klas? Kunnen ze echt zichzelf zijn? Voelen ze zich gelijk behandeld? We hebben voor het in kaart brengen van de schoolcultuur vragen ontwikkeld die je in gesprek met een groepje leerlingen kan stellen. We merken dat het veel uitmaakt hoe je die vragen stelt en ook wie de vragen stelt: als leerlingen je echt vertrouwen, dan delen ze meer.

Manieren om te evalueren

Je kunt op verschillende manieren de burgerschapskennis, -vaardigheden en -houdingen van je leerlingen evalueren. Met bestaande opdrachten, toetsen en activiteiten, zoals een opdracht om leerlingen in kleine groepjes te laten samenwerken aan een oplossing voor een maatschappelijk probleem of een toets over democratie en de verkiezingen. Die toetsen kunnen zowel summatief als formatief zijn. En soms met simulaties of *rubrics*. Maar je kan ze ook gebruiken, als je die informatie goed verzamelt, om een schoolbreed beeld van je burgerschapsonderwijs te krijgen. We bespreken ze hier, samen met de wetenschappelijk gevalideerde instrumenten.

Moet ik mijn leerling een cijfer geven voor burgerschap?

We krijgen vaak de vraag of je leerlingen een cijfer moet geven voor burgerschap. Dat is niet zo. Wel moet je als school laten zien wat je leerlingen hebben geleerd. En of dat in lijn is met de doelen die je hebt gesteld.

Bestaande wetenschappelijk gevalideerde instrumenten

Voor het evalueren van de resultaten van je burgerschapsonderwijs, kun je gebruik maken van een wetenschappelijk gevalideerd instrument. Bijvoorbeeld van de vragenlijst *burgerschap meten* voor groep 7 en 8. Daarin staan vier burgerschapstaken centraal, namelijk maatschappelijk verantwoord handelen, democratisch handelen, omgaan met verschillen en omgaan met conflicten. Dit instrument is voor de wet Verduidelijking burgerschapsopdracht ontwikkeld. Het is goed onderzocht. Sommige scholen ervaren het wel als een behoorlijk talig instrument, waardoor het niet voor alle leerlingen begrijpelijk en toegankelijk is, en de afname duurt relatief lang. Er zijn ook instrumenten die een beperkt deel van burgerschap meten, zoals SCOL en SEOL,

vaak gaat het dan om vooral de sociale vaardigheden. Die dekken niet de volledige burgerschapsopdracht.

Tips bij meten

- **Weet wat je wil meten** Het klinkt vanzelfsprekend, maar weten wat je wil evalueren is een belangrijke eerste stap. Selecteer bijvoorbeeld de leerdoelen uit je leerlijn die het meest informatief zijn en het best aansluiten bij de overkoepelende leerdoelen uit de visie. Je kunt daarbij eventueel ook om ondersteuning vragen van de kwaliteitszorgmedewerker van het schoolbestuur.
- **Voorkom een vertekend beeld** Tijdens het zoeken naar bestaande evaluatie-instrumenten kan het voorkomen dat je een compromis sluit, en een instrument kiest dat niet precies meet wat je wil meten, maar in de buurt komt. Dat kan een vertekend beeld geven. Neem daarom je visie, curriculum en leerdoelen als uitgangspunt en kies voor een methode die daar goed bij aansluit, of ontwikkel zelf een kwalitatieve opdracht of toets die goed de leeropbrengst weergeeft.
- **Let op beperkingen van meetinstrumenten** Instrumenten kennen ook hun beperkingen. Meten ze hetzelfde voor iedere groep? Begrijpen leerlingen wat er wordt gevraagd? Mogen leerlingen zichzelf inschatten? Dan kan het zo zijn dat leerlingen met een laag competentieniveau zichzelf minder kritisch en dus positiever inschatten dan leerlingen met een hoog competentieniveau. Kijk of daar iets over bekend is, of mail de aanbieder of ontwikkelaar van het instrument. Zelfs als je dan toch besluit het instrument in te zetten, kun je de resultaten beter interpreteren.
- **Wetenschappelijk gevalideerd is niet verplicht** Een wetenschappelijk gevalideerd instrument gebruiken is niet altijd nodig en niet wettelijk vereist. Je kan ook op andere manieren evalueren.

Kennistoets

Een kennistoets is doorgaans de beste manier om het kennisniveau van leerlingen te evalueren. Dat betekent dat je ook bestaande kennistoetsen kunt gebruiken om je burgerschapsonderwijs te evalueren. Bijvoorbeeld in groep 6 en groep 8. Dan kun je zien hoe de kennis van je leerlingen groeit, en hoe groot de verschillen in burgerschapskennis tussen leerlingen zijn. Een voordeel van kennistoetsen is dat je er vrij specifieke kennis mee kunt toetsen, aangezien je de kennistoets op maat kunt maken. Begin met het op een rij zetten van de toetsen geschiedenis en wereldoriëntatie. Welke burgerschapskennis wordt daar getoetst en hoe scoren leerlingen daarop? Wat wordt er niet getoetst in de bestaande kennistoetsen en is wel een belangrijk leerdoel uit de leerlijn? Ontwikkel voor die leerdoelen zelf toetsen. In het hoofdstuk over ontwikkelen van onderwijs kun je meer lezen hoe je zelf lessen kunt ontwikkelen die aansluiten bij de (schooleigen) leerdoelen die niet gedekt worden door de kerndoelen of verschillende vakmethodes die jullie gebruiken.

Vignettes, simulaties en rollenspelen

Simulaties, rollenspelen en vignettes zijn alle drie bijzondere manieren om inzicht te krijgen in de kwaliteit van je burgerschapsonderwijs. Ze geven namelijk niet alleen informatie over het niveau van je leerlingen, maar zijn ook educatief. Leerlingen leren er iets van.

Vignettes zijn korte verhalen, waarin een bepaalde situatie wordt gepresenteerd. De leerling kan zich vervolgens in zo'n situatie inleven. Vaak zijn het situaties waarop je op verschillende manieren kan reageren, zoals morele dilemma's. Met rollenspelen en simulaties spelen we echte situaties na – soms heel uitgebreid, soms op een simpele wijze –, door leerlingen een stelling te laten verdedigen waar ze het niet mee eens zijn. Uit simulaties en rollenspelen kun je afleiden in welke mate leerlingen bepaalde vaardigheden beheersen, variërend van luisteren en het perspectief van een ander innemen tot compromissen sluiten, standpunten onderbouwen en overtuigen. Het geeft een beeld van waar je klas staat. Een nadeel is dat het lastig is om een precies beeld per leerling te krijgen.

Portfolio

Met een portfolio stellen we leerlingen in een reeks opdrachten in de gelegenheid hun niveau en ontwikkeling te laten zien. Als je een portfolio op een gestructureerde wijze wilt inzetten, dan vergt dat een beoordelingskader met daarin de beoogde burgerschapskennis, -houdingen en -vaardigheden. De ervaring leert dat goed gebruik van een dergelijk portfolio tijdsintensief is, omdat het onderwijsprogramma er op moeten worden aangepast. Een voordeel van deze manier van evalueren is dat leerlingen worden gestimuleerd om ook zelf inschattingen te maken over hun niveau en meerdere kansen krijgen om te laten zien wat ze kunnen.

Rubrics

Ook *rubrics* kunnen inzicht geven in de kwaliteit van je burgerschapsonderwijs. *Rubrics* dwingen je om na te denken over wat burgerschap is, en welke onderwerpen, dilemma's, kennis, kwaliteiten en vaardigheden daarbij horen. Door burgerschapsonwikkeling in kaart te brengen, zien we bovendien dat je kan blijven leren. Daarnaast krijgen leerlingen via een *rubric* inzicht in hun eigen beheersingsniveaus én weten ze wat ze gaan leren. Ook *rubrics* zijn best tijdsintensief om te maken, en moet je goed in je onderwijs integreren om er echt iets aan te hebben. Zo moeten ze in overeenstemming zijn met de leerdoelen die je hanteert.

Tips en tricks voor rubrics

- Denk niet in termen van onvoldoende of goed, maar in ontwikkeling (bijvoorbeeld: beginner, gevorderd).

- Maak het specifiek – leerlingen vinden het relatief lastig om aan te geven of ze iets begrijpen. Geef leerlingen daarom mogelijkheden om dat aan te tonen, bijvoorbeeld door voorbeelden te geven.
- Schrijf de *rubric* vanuit de ik-persoon en laat leerlingen hun persoonlijke ontwikkeling evalueren.
- Maak onderscheid tussen kennis, vaardigheden en houdingen. Experts vinden *rubrics* het meest geschikt voor het evalueren van houdingen van leerlingen, omdat leerlingen met *rubrics* de kans krijgen waarom ze iets vinden.¹²⁵ Daarmee kunnen ze blijk geven van diepgang en nuance.
- Je kan jezelf als docent ook evalueren met de *rubric*, om aan leerlingen te laten zien dat je je blijft ontwikkelen als burger.

Een klankbordgesprek burgerschapsonderwijs

Een klankbordgesprek, leerlingenarena of focusgroep gaan in essentie over dezelfde dingen: in gesprek met een kleine clubje leerlingen. Dat is een van de beste manieren om te verkennen hoe leerlingen het burgerschapsonderwijs op je school ervaren. Als je het goed doet en leerlingen vertrouwen je, dan kun je veel te weten komen. Ook zaken die vaak niet uit een vragenlijst blijken, zoals of leerlingen zich gelijk behandeld voelen. En of ze zich veilig genoeg voelen om hun mening te geven. Dat zijn wezenlijke zaken voor goed burgerschapsonderwijs. Je kan zo'n klankbordgesprek bijvoorbeeld twee keer per jaar houden, voor elk leerjaar een. Wil je tips en voorbeeldvragen die je kan stellen aan leerlingen? Zie de website van Common Ground onder Kwaliteitszorg.

Exit tickets: feedback aan het eind van de les

Soms is feedback op een specifieke les ook prettig. Bijvoorbeeld omdat je een les voor het eerst geeft, of omdat je het gevoel hebt dat leerlingen zich niet helemaal veilig voelen om hun ervaring te delen of mening te geven. Dan kun je aan het eind van de les om feedback vragen. Dat gaat het beste individueel, waarbij je aan het einde van de les elke leerling een briefje geeft waarop ze antwoord geven op een of twee vragen die je stelt. Dat wordt soms een *exit tickets* genoemd als leerlingen na het inleveren van het briefje de les mogen verlaten.

Manieren om onderwijs verder te ontwikkelen

Als je op een of meerdere manieren feedback over je burgerschapsonderwijs hebt ontvangen, ontstaat er een beeld van de leerdoelen die gehaald worden en de leerdoelen die nog onvoldoende worden gehaald of onvoldoende zijn belegd. Een volgende stap kan zijn om het burgerschapsonderwijs voor die leerdoelen verder te ontwikkelen. Dat kan op veel verschillende manieren. We zetten er hier een aantal op een rij en geven een paar praktische tips.

Interne workshops

Iedereen heeft wel zo'n collega: een leerkracht die een hele goede band heeft met zijn of haar leerlingen. Die schijnbaar moeiteloos gesprekken voert met de klas over gevoelige thema's. Of juist veel inhoudelijke expertise heeft over democratie, diversiteit of een onderwerp als duurzaamheid. De ervaring leert dat het ontzettend leuk en leerzaam is om zo'n collega een workshop of lezing te laten geven. Zodat je tips en tricks krijgt, of de inzichten zelfs al gelijk toepast in een gezamenlijk project. Je kan natuurlijk ook een training of train-de-trainer door een extern bureau laten organiseren.

Lesson study

Je kunt ook de *lesson study* aanpak gebruiken om het burgerschapsonderwijs met je collega's te evalueren en verder te ontwikkelen. De *lesson study* aanpak werkt op hoofdlijnen als volgt:¹²⁶

1. Vorm een team met drie tot zes leraren van verschillende leerjaren en een procesbegeleider (bijvoorbeeld een burgerschapscoördinator of IB'er).
2. Definieer een onderzoeksvraag. Bijvoorbeeld: hoe kunnen we onze lessen zo ontwerpen, dat leerlingen begrijpen wat je kan doen als je kinderrechten niet gerespecteerd worden? Of: hoe kunnen leerlingen leren wat hun overeenkomsten zijn, ook als ze het niet met elkaar eens zijn?
3. De *lesson study* groep doet samen onderzoek en ontwikkelt een proefles.
4. De leraren voeren de proefles uit en observeren elkaar. Eventueel interviewen ze een aantal leerlingen tijdens of na de proefles.
5. Op basis van gezamenlijke reflectie wordt de les aangepast en eventueel opnieuw uitgevoerd.
6. De lessen en inzichten worden door de procesbegeleider gedeeld met de rest van het team.

De *lesson study* aanpak kent een aantal voordelen. Door te werken met leraren van verschillende leerjaren spreid je bewustzijn en verantwoordelijkheid voor burgerschap op school. Een burgerschapscoördinator kan de leiding nemen in het proces en dit begeleiden tijdens de bijeenkomsten. Daarnaast benut je de bestaande (soms impliciete) expertise in het team.

Ontwerpsessies

Soms zijn de inhoud van burgerschapsonderwijs nieuw voor je team. Dan kun je een ontwerpsessie organiseren. Daarin deel je inhoud, bijvoorbeeld over wat jullie als school met diversiteit of de basiswaarden moeten, om vervolgens een paar lesstructuren te delen. Daarna ga je met collega's aan de slag om concrete lessen te ontwerpen. Zo ondersteun je ze met inhoud en praktische formats. Dat scheelt tijd en zorgt voor meer kwaliteit.

Tot slot: praktische tips voor verdere ontwikkeling

Welke manier van ontwikkelen je ook kiest, zorg dat je een bepaald ritme aanhoudt. Een ritme geeft duurzaamheid, en voorkomt dat je op basis van incidenten of een externe evaluatie aan de slag moet. Daarbij is het handig om na te denken met welke collega's je wil evalueren? - samen evalueren leidt namelijk vaak ook tot meer betrokkenheid en afstemming. Betrek daar ook leerlingen bij, bijvoorbeeld via een klankbord-gesprek. Vraag ze ook af en toe welke thema's leven en waar ze meer van willen weten, zodat je daar rekening mee kunt houden.